

Kas notiek?

Jānis Torgāns

SALIKTEŅU VEIDOŠANA UN NOSĀUKUMU LATVISKOŠANA

Esmu šo tematu jau diezgan izvērsti risinājis rakstā “Valodas lietojuma stāvoklis un problēmas mūzikas aprītē mūsdienās” (“Mūzikas akadēmijas raksti VI”, 2009, 6–23). Tur, piemēram, piedāvāts sistēmisks skaidrojums un tulkojums dažādu sitaminstrumentu apzīmēšanai, aplūkotas salikteņu priekšrocības atsevišķu vārdkopu priekšā (piemēram, ‘dziesmu svētki’ un ‘dziesmusvētki’, ‘kora dziesma’ un ‘kordziesma’).

Te jāpiebilst, ka salikteņu izmantošana vispār ir svētīga un mūsdienās plaši izplatīta lielajās valodās, kur gan tos parasti veido ar defises palīdzību, bet mums ir tā priekšrocība, ka tie labskanīgi un gludi veidojas arī bez tās (mācībgrāmata, koncertlekcija, kļavlapu regtains, klarnetkvintets). Tieši tāds mēģinājums sakārtot instrumentālkonzertu un citu žanru vai formu nosaukumus pēc viena parauga (ērģelkoncerts, čellsonāte, mežragfantāzija, sonātforma, fantāzijuvertīra, reprīzkoda utt.) plašāk aplūkots minētajā publikācijā. Tur arī iebilsts pret nekritiski un bieži vien nevajadzīgi pārņemtiem anglicismiem, skarta arī skaņdarbu virsrakstu tulkošanas problēma, kas mūsdienās kļuvusi sevišķi asa.

Tā ir sazarota un sarežģīta tēma, jo daudzos gadījumos bez tulkojuma kā prioritārā virsraksta (Grīga “Liriskie skaņdarbi” – krājuma atsevišķās kompozīcijas – kā “Taurenītis”, “Kobolds”, “Pēdējais pavasaris”, “Kāzu diena Trollheugene” un desmitiem citu) sacerējuma iecere nemaz nav uztverama. Savukārt daudzi tā sauktie hrestomātiskie daudzās kultūrās netulkotie, vispazīnāmie tituli (*Erkönig*, *Prélude à l'après-midi d'un faune*, *Má vlast* u. tml.) tur – tādās kultūrās – labi iegājušies ikdienā, bet latviski tomēr prasās pēc tulkojuma. Sarežģītāk ar mūsdienu mūziku, kur adekvātu tulkojumu grūtāk atrast (piem., *Short Ride in a Fast Machine*) un nevar būt lielu iebildumu pret oriģināla nosaukumu, ja jēga jau labi uztverama. Savukārt gan pasaulē vispār, gan latviešu komponistu daiļradē ir sacerējumi, kuru virsrakstus nemaz īsti pārtulkot nevar (Santas Ratnieces *horo horo hata hata*), vai arī tie ir principā netulkotjami (jo nav nevienā valodā, bet speciāli stilizēti – Ģerģa Ligeti *Galamb Borong*). Tomēr visā pasaulē taču tulko gan “Gulbju ezeru”, gan (visdažādāko autoru) “Pelnrušķītes”, gan “Nāvi un apskaidrību” vai “Sēru mūziku Hirosimas upuru piemiņai”. Viena recepte te nederēs, taču virsrakstam (kurš oriģinālā spaņu, poļu, ungāru, arābu valodā) būtu jābūt latviski saprotamam un pirmajā vietā (kā to, starp citu, prasa [valsts] likums). Un nevajadzētu iedomāties, ka *The Queen of Spades*, *From the New World* vai *Dedication* (gan Šūmanim, gan R. Štrausam) būtu oriģināla virsraksts...

VIJOLKONCERTS

Nedaudz vēlāk mēģināju nošķirt vijolkoncerta (koncerts vijolei un orķestrim) un vijolkoncerta apzīmējumus (koncerts divām vijolēm un orķestrim; parasti tas jau nu gan praksē iegājies vai arī gluži

Kas notiek latviešu valodas jomā, runājot un rakstot par mūziku, dažādiem terminiem, gluži jauniem, pie mums nedzirdētiem mūziķu uzvārdiem? Nenotiek nekas ārkārtējs. Drīzāk otrādi – šī valodas joma normāli attīstās, sekojot izmaiņām valodas vidē vispār, apgūstot jaunu pieredzi, jaunus personvārdus, jaunu jēdzienu, tehniku, paņēmieni parādīšanos mūsu ikdienā. Un galvenais – saglabājot un attīstot mūsu valodas sistēmai raksturīgo, tipisko, atšķirīgo. Ir pats par sevi saprotams, ka valoda – tāpat kā pati dzīve – nemitīgi mainās. Parasti (valoda) – uzlabojas, sakārtojas, kļūst gludāka, vieglāk un skaidrāk tverama, arī raitāka, līdzienāka, tekošāka (te nu gan daudz kas atkarīga no rakstītāja vai runātāja prasmes, izjūtas, spējām).

skaidri nosaukts par dubultkoncertu vai *concerto grosso* – seno vai moderno, mūsdienīgo; skat. šepat “Mūzikas Saulē”, 2013, 2. (73.) nr.). Tas izraisīja arī zināmu polemiku ar muzikologi Ināru Jakuboni (“Mūzikas Saule”, 2013, 3. (74.) nr.). Turpat arī Latviešu valodas aģentūras komentārs. Visi šie polemikas materiāli, ieskaitot manu atbildi “Teici, teici valodiņa”, pieejami aģentūras mājlappā sadaļā “Konsultācijas” (tālāk – “Dažādi uzdotie jautājumi” un “Pareizrakstība”). Tur tad cināties ar pudeļkorķi un pudeles brāli, ābeļziedu un Sisi Vijoļkāju, peles asti un peļasti... – tas tikai nozīmē, ka problēmas pastāv un uzskati atšķiras.

Arī šis fakts ir gluži normāls – lai atceramies miniepojeju ar Islandi – Īslandi – Islandi. Situācija, ka(d) atļauts (pieļauts, akceptēts) abu vārdu lietojums, atraisa rokas redakcijām, dažādām lēmējinstītūcijām un valodnieku grupām, ir saprotama. Bet ko lai dara skolasbērns, kuram testa lapā jāieieksē viens pareizais variants?! Te jāpiebilst, ka dažādi jauninājumi skolasbērnu sasniedz visai lēnām – saskaņošana gan ar terminoloģijas komisiju (saikni ar to muzikologi, vispirmām kārtām JVLMA, šķiet,

SALIKTEŅU LIETOŠANA VISPĀR IR SVĒTĪGA UN MŪSDIENĀS PLAŠI LIETOTA LIELAJĀS VALODĀS

patlaban palaiduši savā vaļā...), gan pakļautība atšķirīgām ministrijām (Kultūras ministrija un Izglītības un zinātnes ministrija) neveicina vienotu un skaidru prasību izstrādāšanu mūzikas skolu un vispārīzglītojošo skolu bērniem, turklāt stundu skaits joprojām variējas un līdz ar to mainās – lasi: kūst – apgūstamās vienas apjoms.

TONALITĀŠU PIERAKSTS

Un tagad par tonalitāšu, resp., skaņkārttonalitāšu latviskajiem apzīmējumiem (pašu skaņu apzīmējums gramatiski korektā, skanīgā un saprotamā veidā, it sevišķi solfedžēšanā, vēl ir risināms jautājums!). Principiālā situācijas atšķirība ir tā, ka citvalodās gan zilbju, gan burtu apzīmējumi parasti sniegti ar defisi (kas latviešu valodai nav raksturīga un lietojama taupīgi, noteiktos gadījumos) un – pats galvenais – nav galotnes izmaiņu locīšanā. Bet latviešu valodā ir! Domažora gamma, modulācija uz siminoru, Fadiēzmažorā šim instrumentam labāk nerakstīt... Taču kādēļ tad kopā, vienā vārdā? Pirmajā mirklī šķiet – tikai ērtības (un arī grafiskās tīrības) labad. Taču arī skaidrības un nepārprotamības dēļ. Ko

nozīmē 'si bemol'?! 'Si' būtu saprotams (kaut nav taču 'si', ir pustoņi zemāk!), bet ko nozīmē 'bemol'? Vienīgais gramatiski loģiskais pamatojums ir – vārda 'bemols' vokatīvs (bemol, vācies prom!), taču tas te galīgi neder, jo ne par kādu pamudinājumu, uzsaucienu, pavēli runas nav. 'Sibemolminors' atrisina abas problēmas: tas gan piekļauj nosaukumu un skaņas fiksējumu tonalitātes apzīmējumam, gan ļauj to ērti lietot locījumos. Reminors, Famažors te ir galvenokārt sistēmiskuma dēļ (drukātā tekstā arī ekonomijas dēļ – šis aspekts kļūst aizvien svarīgāks). Šos jautājumus plaši izdiskutēju ar ievērojamo valodniecības speciālisti, pareizrakstības ekspertu Dainuvīti Guļevsku (1937–2014), gatavojot grāmatu "Svešvārdu vārdnīca" (Rīga: Norden, 1996). Tieši viņa – tolaik viena no autoritatīvākajām vārdnīcu un enciklopēdiju galvenajām redaktorēm – vērsa manu uzmanību uz situācijas nesakārtotību. Tur arī manā praksē pirmoreiz (tātad turpat pirms 20 gadiem!) realizēta šī koprakstība – Domažors.

PERSONVĀRDI

Vēl viens svarīgs atzars – personvārdu atveide. Līdz šim droši un ērti sekojām 1960. gadā LZA izdotajiem "Norādījumiem par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literā-

gandrīz droši ir saliktenis *West+Broek* – tas neko nemaina šajās fonētiskajās normās).

Svarīgākos un biežāk sastopamos jaunus personvārdus cenšamies iekļaut "Mūzikas Saules" mājlappā sadaļā "Pareizrakstība". Nav iespējams apgalvot, ka viens vai otrs variants ir pilnīgi pareizs. Taču pat klaji nepareizs mēģinājums svešu vārdu latviskot ir labāks par plika oriģinālvārda (tātad – citvalodas vārda) rakstīšanu latviskā tekstā. Sarežģītāk varētu būt, piemēram, ar maltiešu tenora Jozefa Kallejas (*Joseph Calleja*) vārda latviskošanu, taču arī tur pēc maltiešu rakstzīmju fonētiskās atveides tabulas iznākums ir diezgan drošs – jau minētais, vienīgās šaubas ir par priekšvārdu: burtam 's' formāli atbilst arī skaņa 's', savukārt dažkārt sastopamais 'Džozefs' visticamāk ir angļu valodas iespaidā, taču šī valoda Maltā ir otra oficiālā, tātad visnotaļ tiesīga tikt atzīta. Tie ir tikai daži nejausi piemēri, kādā veidā praktiski risināt latviskošanu. Šie jautājumi risināti arī "Letonikas" projektā "Citvalodu personvārdu atveides vārdnīca" (2008) (<http://letonika.lv/groups>). Taču tur ir tikai četras valodas (čehu, franču, itāļu un vācu), turklāt izskatās, ka vārdnīca ir iesprūds un patlaban tālāk nerisās. Toties ļoti iesakāms turpat ievietotais Jura Baldunčika kompetentais un aptverošais raksts "Citvalodu īpašvārdu atveide latviešu valodā (vēsturisks pārskats)".

JĀMEKLĒ RAKSTOS!

Vēlreiz jāuzsver – svarīgi atbildi meklēt rakstos ("Norādījumos", enciklopēdijās, citā uzziņu literatūrā, tostarp internetā), kur tas bieži vien jau pilnīgi droši un nepārprotami atrisināts (un nav pašam jāmeklē fonētiskās transkripcijas, varianti un iespējas). Tā, piemēram, nav itin nekāda pamata Ģerģa Ligeiti (*György Ligeti*) priekšvārdā lietot garinājumu, taču šis garinājums ar apskauzamu konsekvenci, kas būtu labāka izmantojuma cienīga, parādās gan runā, gan rakstos. Diezgan līdzīgi ir ar Endrū Loidu-Veberu, kur priekšvārda skaidro –rū bieži mēdz mikstināt par –rjū. Tie atkal tikai divi nejausi (biežāk sastopami un vairāk kaitinoši) piemēri. Savukārt daudzos eiropiskai rakstībai pasvešos vārdos, kam vēl nav savu drošu atveides paraugu, varētu rīkoties brīvāk. Viens no minimālisma krusttēviem *La Monte Young* (vārdkopa ar drīzāk metaforisku nozīmi bez personvārdam raksturīgas struktūras un jēgas) varētu būt Lamonte Jangs. Un brīnišķīgā dziedātāja *Joyce DiDonato* visērtāk būtu latviskojama kā Džoisa di Donato vai vēl labāk Džoisa Didonato, jo latviešu valodā vārda vidū nav iespējams lielburts.

UNIFIKĀCIJA

Bērns it bieži nesaprot, jautā un NEGRIB tīrīt zobus, kukuļņēmī un devēji negrib ievērot likumus. Mēs, pilsoņi, savukārt nošķiram valsts likumus, ko piespiež ievērot visa sistēma, un gramatikas likumus, kuru nezināšana vai ignorēšana skolā nes līdzliktu atzīmi, bet dzīvē – sliktus skatus no priekšniecības un kolēģiem. Ir daudz literatūras daiļdarbu, kur kāds iedomājas durvis saukt par spoguļi, krēslu par galdu, vāzi – par priekšautu, un tā aizvien tālāk, līdz pašam viss sajūk un viņš vairs nesaprot, ko domā. Komunikācijas funkcijas zudums un atmiršana ir gramatikas likumu neievērošanas galējā konsekvence. Turklāt individuāli, spilgti, saistoši un trāpīgi var izteikties arī – ievērojot likumus. Pati jaunvārdu veidošana (paskatām pēdējo gadu veiksmīgākos 'gada vārdus') apliecina katra cilvēka tiesības un spējas izpausties (ja šādas spējas ir!), taču tas notiek, nelaužot pamatpostulātus, ģenerālās visaptverošās normas (latviešu valodā ir divas gramatiskās dzimtes, vācu – trīs, bet angļu – vispār nav...). Un tad šo normu un tradīciju ietvaros var strīdēties par vārda 'sāls' dzimti, kaut oficiāli jau gadus 30 ir noteikts: būs būt vīriešu dzimtē; vai arī kauties un plēsties ap eiro, eirs, eira (man tīk eirs, taču to es varu lietot mājās un savos memuāros...). Bet visas tiesu instances, ieskaitot ECT, atzinušas, ka latviete, apprecot vācieti *Mentzen*, latviski pasē būs Mencena (un papildus tur būs rakstīts arī vīra uzvārda oriģināls). Tieši prakse un

KOMUNIKĀCIJAS FUNKCIJAS ZUDUMS UN ATMIRŠANA IR GRAMATIKAS LIKUMU NIEVĒROŠANAS GALĒJĀ KONSEKVENCE

rajā valodā" (angļu, vācu, franču utt.). Jau "jaunajos laikos" tiem pievienojās, piemēram, lieliskie palīgīdzekļi ungāru vai ķīniešu (un citu) vārdu latviskošanai. Taču pašu valodu izplatības loks turpina strauji paplašināties, un daudzos gadījumos nekādas palīdzības īsti nav. Protams, var vērsties pie attiecīgo valodu speciālistiem, taču daudzkārt tas nav ērti ne vienai, ne otrai pusei, turklāt atšķirībā no rediģēta un koriģēta iespiesta izdevuma te daudz lielāka brīvība katra eksperta personīgajam viedoklim, kas ne vienmēr vēlams.

Te tad varētu piedāvāt divus ieteikumus. Pirmām kārtām, jākoncentrējas uz uzvārda (ne personas!) etnisko cilmi; otrām kārtām, jā rūpējas par latviskojuma labskanību, iespēju (relatīvi) ērti un skaidri attiecīgo vārdu izrunāt. Un daudzos gadījumos labs palīgs var būt Vikipēdijas materiāli, kuri, kā noprotams, pamatā turpina jau aizsāktu "Norādījumu" līniju. Nu, ņemsim par piemēru šobrīd aizvien plašāku starptautisku karjeru veidojošās nīderlandiešu dziedātājas Evas Marijas Vestbrūkas (*Ewa-Maria Westbroek*) vārdu(s) un uzvārdu. Dubultpriekšvārdu un dubultuzvārdu latviskošanu jau skaidri un skaisti atrisinājuši Ministru kabineta noteikumi Nr. 114 par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju (tie izdoti 2004. gadā, bet ir spēkā joprojām; domāti galvenokārt administratīvām vajadzībām – pasēs, vizās, testamenti u. tml.). Un te vienkārši un saprotami paskaidrots: dubultpriekšvārdi latviskojami kā atsevišķi vārdi (tātad Eva Marija), savukārt dubultuzvārdi rakstāmi ar defisi (arī tad, ja oriģinālā tās nav – Endrū Loids-Vebers). Bet kā tad ar Vestbrūku, Vestbruku (vai vēl kaut kā)? Te tad nu varam vaļā Vikipēdiju, atrodam attiecīgo valsti, labajā pusē ziņu blokā atrodam valsts valodu, šajā gadījumā – nīderlandiešu. Un, uzklikšķinot uz saites, atrodam pamatzīņas par valodu, saiti "Nīderlandiešu īpašvārdu atveide" un sadaļu "Fonētiskās atveidošanas tabula", kur skaidri norādīts, ka -oe- atveidojams, kā -ū-, bet vārda sākumā Oe- ar U- (neiedziļināsimies tagad, ka uzvārds

[gramatiskais] likums/norma/norādījums, ka itāļu uzvārdi ar *-ini* ir garināmi – Mannīni, Paganīni, Musolini –, noņem galvassāpes, ja jāatveido svešs vārds, bet ir zināma šī sistēmiskā lieta. Šādās situācijās unifikācija ir drošs balsts, laika un nervu taupītājs. Man šķiet naivi to skaidrot “MS” lasītājiem. Kā saka mana redaktore Ieva Jansone, mēs nedrukājam grāmatas (šajā gadījumā – žurnālus) idiotiem.

Un vēl – senajos un arī vēlākajos “Norādījumos” daudzi īpašvārdi nav atrodam. Tā tas būs arī turpmāk, jo jauni personvārdi parādās tiešām lavīnveidīgi. Tad varam meklēt attiecīgā vārda fonētisko transkripciju Vikipēdijā (šķirkļiem tie bieži doti, kaut arī ne visiem visās valodās) vai arī vienkārši meklēt grafiskas analogijas, līdzīgus vārdus. Piemēram, vārdu un uzvārdu sarakstos nav, bet vietvārdu sarakstā līdzīgas saknes vai pat pilni vārdi (un to izruna) parādās. Tāpat jāņem vērā, ka, piemēram, Vikipēdija sniedz vienīgi to rakstību, kas jau kaut kur (leksikons, ģeogrāfiskais atlants) fiksēta. Taču blakus, piemēram, itāļu sen tradicionālajiem pilsētu latviskojumiem (*Milano, Torino, Trento* – Milāna, Turīna, Trenta) pamatoti parādās labskanīgie un lokāmie Bergama, Lugāna (jo lielākā daudzumā šie nelokāmo galotņu vārdi velk uz seno paradoksu “Aino uzkrita radio”, kad nav saprotams, kas kam uzkrita). Tādēļ nevar izslēgt arī radošu meklējumu, individuālas pieejas nozīmi – ar taktu, izpratni un izjūtu.

Tāpat daudzos gadījumos neparādās īpašvārdu zilbes uzsvars. Tā, piemēram, slavenās MEdiči dzimtas uzvārds izrunājams ar pirmās zilbes uzsvaru (tāpat kā itāļu priekšvārds ČEzare). Tas attiecas arī uz KOzimo MEdiči, kuram abi vārdi uzsvērti sākumā! Un neattiecas uz LoREnco MEdiči, kura priekšvārds izrunājams normatīvi – ar uzsvaru uz otrās jeb priekšpēdējās zilbes. Klausoties radio “Klasika”, bieži atļaujos uzjautrināties, kad slavenajā nosaukumā *Academy of St Martin in the Fields* atkal un atkal dzir-

KRETĪNISKAIS PROFESIONĀLISMS: FORMĀLO PROFESIONĀLO PRASĪBU UN NORMU PĀRMĒRĪGA IZCELŠANA

du uzsvaru vārdā *Academy* gan uz pirmās, gan otrās, gan trešās zilbes. Pat viena autora vienā pārraidē! Te nu gan es liktu priekšā runāt vienkārši par Sv. Mārtiņa akadēmiju, tās mūziķiem, orķestri, ansambli, un miers.

PROFESIONĀLAIS KRETĪNISMS

Vēl viena piezīme par diezgan bieži sastopamo metaforisko ‘profesionālo kretīnismu’. Kretīnisms ir slimība, fiziska vai garīga atpalcība un šajā nozīmē diezin vai var būt profesionāls. Drīzāk te būs domāts ‘kretīniskais (stulbais, bezjēdzīgais, muļķīgais) profesionālisms’: formālo profesionālo prasību un normu pārmērīga izcelšana, izvirzīšana priekšplānā, pat nesaprotot to vai citu novatorisku vai vienkārši individuāli iezīmīgu vaibstu. Varbūt, ka teiciens radies kā savveida spēle – līdzīgi kā, piemēram, ‘vafelsīnu apeles’, kuras taču visi saprotam, bet racionāli pamatot nespējam.

KRĀ!

Grūti tam visam izsekot? Neiespējami atteikties no labi iestrādātiem paraugiem? Gadu desmitiem taču lietots ‘strihs’ vai ‘toņkārtā’? Citiem vārdiem – “tā ir bijis, tā i paliks, krā!” Nekā nebij – “tā nevar palikt, tā nepaliks”!

LATVIJAS
NACIONĀLAIS
SIMFONISKAIS
ORĶESTRIS

16.
APR.
2015.
19.00
LIELAJĀ
ĢILDĒ

MOCARTA UN ŠTRAUSA
SERENĀDES KOKIEM

LNSO KOKA PŪŠAMINSTRUMENTU GRUPA
DIRIGENTS GUNTIS KUZMA

PROGRAMMĀ: Wolfgang Amadejs Mocarts, Rihards Štrauss

WWW.LNSO.LV WWW.BILESUPARADIZE.LV